

Таким чином в контексті серйозних порушень гуманітарного права дане поняття слід трактувати вужче, виключивши із його складу комбатантів, в той час як говорячи про злочини проти людства ця категорія за певних умов і може включати і осіб, що приймають безпосередню участь у збройному конфлікті.

Каткова Т. Г.

кандидат юридичних наук

Харківський економіко-правовий університет

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Людство завжди рахувало військові втрати за кількістю вбитих та поранених бійців і мирних громадян, знищених міст та інфраструктури, а природне середовище залишається тихою та непомітною жертвою війни. Не рідко умисне знищення природних ресурсів є одним із тактичних прийомів ведення війни. Так, для перемоги у війні засипалися колодці, підпалювалися посіви, вирубалися ліса, знищувалися угіддя та вирізалися худоба. Програма ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) з'ясувала, що за останні 60 років, не менше 40 відсотків усіх внутрішніх конфліктів були пов'язані з експлуатацією природних ресурсів, чи то цінні ресурси, такі як деревина, діаманти, золото й нафта, або дефіцитні ресурси, такі як плідні землі й вода. Було також встановлено, що конфлікти, пов'язані із природними ресурсами, у два рази частіше повторюються. Наслідками збройних конфліктів є забруднення морських просторів нафтою, атмосфери – різними шкідливими газами, знищення лісових масивів та унікальної фауни. Крім того, занепокоєння спеціалістів викликане можливістю застосування зброї, направленої на стимулювання вулканічної діяльності, землетрусів, знищення озонового шару, штучне викликання ураганів, цунамі, градопадів та інших умисно запланованих змін клімату. Зазвичай несумірний тягар тягот лягає при цьому на малозабезпечених, оскільки для них довкілля не лише є головним джерелом продуктів харчування, але й служить джерелом ліків, коштів для існування і матеріалів для будівництва житла.

Центральним міжнародно-правовим актом у сфері захисту природного середовища під час збройних конфліктів є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1976 р. і відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 р. 5 жовтня 1978 р. вона набрала чинності. Конвенція є договором міжнародного права в області роззброєння й служить, зокрема, для захисту природного середовища під час військових дій. Вона забороняє вороже використання природного середовища як засіб ведення війни. Основні зобов'язання держав сформульовані в ст. 1 Конвенції: не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів дії на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення збитку або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці; не допомагати, не заохочувати й не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення діяльності, названої вище. Слід відмітити, що ні дана стаття конвенції, ні будь – які інші не розкривають, що ж саме розуміється під «широкими, довгостроковими або серйозними наслідками». Конвенція в ст. 2 надає визначення терміну «засоби дії на природне середовище», під якими розуміються будь-які засоби для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу й атмосферу, або космічного простору. Держави – учасниці зобов'язуються: прийняти будь-які заходи, направлені на заборону і запобігання будь-якій діяльності, що суперечить положенням Конвенції (ст. 4); співробітничати в проведенні будь-яких розслідувань Ради Безпеки ООН за скаргою на підставі Конвенції (ст. 5).

Положення Конвенції 1976 р. доповнюються значною мірою положеннями Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року. Так, у п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 р. зазначається, що «забороняється застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на своїй меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють великий, довготривалий і серйозний збиток природному середовищу». Стаття 54 даного Протоколу визначає захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення. Так,

забороняється використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни (п. 1), а також піддавати нападу або знищувати, вивозити або приводити в непридатність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі, як запаси продуктів живлення, що виробляють продовольство сільськогосподарські райони, посіви, худоба, споруди для постачання питною водою і запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити їх використання цивільним населенням або ворожою стороною як засобів підтримки існування, незалежно від мотивів, будь то з метою викликати голод серед цивільних осіб, змусити їх до виїзду або по якій-небудь іншій причині (п. 2). Але в п. 5 цієї ж статті зазначено: «Виходячи з визнання життєво важливих для будь-якої сторони, що знаходиться в конфлікті, потреб в обороні своєї національної території від вторгнення, допускається відступ від заборон, передбачених у пункті 2, стороною, що знаходиться в конфлікті, на такий контрольованій нею території, де цього вимагає наполеглива військова необхідність». Слід відмітити, що в Додатковому протоколі I, 1977 р. не уточнюється яка саме «наполеглива військова необхідність» може бути причиною необхідності знищення родючих земель, посівів, знищення худоби та запасів питної води, що за умов застосування сучасної зброї може призвести до екологічних катастроф і збитків не одному поколінню.

Порівнюючи Додатковий протокол I та Конвенцію 1976 р. можна дійти висновку, що розходження цих документів полягає в наступному. Додатковий протокол I забороняє використовувати методи й засоби ведення війни, які можуть завдати збитку природному середовищу, тобто порушити його природну рівновагу, а разом із тим послабити бойові можливості супротивника, заподіяти шкоду цивільному населенню. А Конвенція 1976 р. забороняє вплив на природне середовище як засіб ведення війни, тобто навмисне керування природними процесами в інтересах однієї воюючої сторони, яке може викликати руйнування озонового шару Землі, цунамі, урагани, землетруси тощо. Такі дії, відомі як «геофізична війна». Крім того, у Додатковому протоколі I заподіяний збиток природному середовищу характеризується як «великий, довгостроковий і серйозний». А в Конвенції 1976 р. держави зобов'язуються не застосовувати засобів впливу на природне середовище, що мають «широкі, довгострокові або серйозні наслідки», тобто практично повторені ті ж ознаки, але написані зі сполучником «або» (а не «і»

як у Додатковому протоколі І). Зауважимо, що сформульована в такий спосіб норма Конвенції забороняє застосування всіх методів і засобів впливу на природне середовище, які порушують хоч одну із трьох перерахованих ознак, що значно розширює сферу її застосування. Але слід підкреслити, що не сформульовані чітко положення в міжнародно-правових актах створюють проблеми в правозастосуванні. Тому слід уточнити у вищезгаданих актах, що ж саме є великими / широкими, довгостроковими або серйозними наслідками засобів впливу на природне середовище.

Положення про заборону застосування методів і засобів ведення війни, що можуть заподіяти великий, довгостроковий і серйозний збиток природному середовищу, також відображене в Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні ушкодження або мають невиборчу дію 1980 р. Також інтерес представляють протоколи до Конвенції: «Про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв» і «Про заборону або обмеження застосування запальної зброї». Застосування названих мін призводить до загибелі людей, завдає значної шкоди природному середовищу, бо перешкоджає відновленню сільськогосподарських угідь.

Значною віхою у розвитку міжнародного гуманітарного права стало прийняття Римського статуту 1998 р., який заснував Міжнародний кримінальний суд. Розуміння важливості захисту природного середовища під час збройних конфліктів відображене у п. 2 ст. 6, де саме до військових злочинів віднесені: «умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб, або збитку цивільним об'єктам, або великого, довгострокового і серйозного збитку природному довкіллю, який буде явно несумірний із конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою».

Збройні конфлікти сучасності наглядно ілюструють – не зважаючи на те, що на сьогодні діє низка міжнародних угод із цієї проблематики, механізм реального захисту навколишнього середовища потребує вдосконалення. Так, замало визначити на міжнародному рівні військову відповідальність за великі руйнівні наслідки для довкілля (не лише навмисного, але й неумисного спричинення збитку), слід також щоб як найбільше держав приєднувалося до цих угод, беручи на себе конкретні зобов'язання.